

SABINA CISEK

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: sabina.cisek@uj.edu.pl

METODOLOGIA JAKOŚCIOWA WE WSPÓŁCZESNEJ INFORMATOLOGII. WYBRANE ASPEKTY

Dr Sabina Cisek jest starszym wykładowcą w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie pełni również funkcję kierownika studiów podyplomowych. Prowadzi badania w zakresie filozofii i metodologii nauki o informacji. Interesuje się również informacją biznesową i infobrokingiem. Jest autorką ponad 50. publikacji, do najważniejszych należą książka *Filozoficzne aspekty informacji naukowej* (2002) i artykuł *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku* (2010). Prowadzi także blog *Methodology and Philosophy of LIS (Information Science)* (<http://methodologyphilosophyinfoscience.blogspot.com/>). Od wielu lat aktywnie uczestniczy w społecznym ruchu naukowym, obecnie m.in. jako członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Informacji Naukowej. Jest współautorką polskiego *Kodeksu etyki bibliotekarza i pracownika informacji*.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Celem artykułu jest charakterystyka wybranych aspektów jakościowego podejścia badawczego w informatologii (i częściowo w bibliotekoznawstwie) w XXI w., w szczególności pogłębiony opis jego najważniejszych cech oraz uchwycenie kierunków debaty teoretyczno-metodologicznej toczony *explicitie* na łamach zagranicznych czasopism anglojęzycznych. **Metody badań** – Główną metodą badań stanowi analiza i krytyka piśmiennictwa. Źródłem analizowanych publikacji była dziedzinowa baza LISTA (*Library, Information Science and Technology Abstracts*). **Wyniki i wnioski** – Refleksja metodologiczna na temat badań jakościowych w informatologii jest współcześnie wielokierunkowa, a świadomość dylematów, problemów i uwarunkowań, w tym epistemologicznych i etycznych, pogłębiona. W ciągu ostatnich dwóch lat nastąpił też szybki wzrost liczby jakościowych badań empirycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: Badania jakościowe. Informatologia. Metodologia jakościowa. XXI w.

WSTĘP

Artykuł dotyczy wybranych aspektów metodologii jakościowej w nauce o informacji w XXI w. Jego podstawowym celem jest zainteresowanie polskiego czytelnika ważnym i wielowymiarowym zagadnieniem informacyjnych badań jakościowych. Problematyka ta w rodzimym piśmiennictwie niemal nie występuje, a jej różnorodne uwarunkowania i implikacje umykają uwadze uczonych. Charakterystyce podejścia jakościowego,

w oparciu o anglojęzyczną literaturę informatologiczną oraz polską z innych dyscyplin społecznych, poświęcona jest pierwsza, obszerniejsza część niniejszego tekstu. Natomiast w części drugiej zamieszczone są wyniki pilotażowych dociekań własnych, których główną ideą było sprawdzenie, czy we współczesnej informatologii w ogóle prowadzona jest *explicite* jakakolwiek debata metodologiczno-teoretyczna w omawianym zakresie. To, że istnieją badania empiryczne wykorzystujące metody jakościowe jest sprawą *de facto* oczywistą. Zagadnienia z pogranicza nauki o informacji i bibliotekoznawstwa zostały również uwzględnione. W rozważaniach wykorzystano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa (Cisek, 2010a).

W informatologii, podobnie jak w wielu innych naukach o kulturze występują trzy podstawowe podejścia badawcze, zwane również metodologiami: ilościowe (ang. *quantitative research*), jakościowe (ang. *qualitative research*) i mieszane (ang. *mixed methods research*) (Cisek, 2010b; Pickard, 2007). Określenia „ilościowe” i „jakościowe” są w dużej mierze umowne, główna różnica między wskazanymi strategiami nie polega na tym, iż metodologia ilościowa nakazuje policzenie „wszystkiego”, a jakościowa – wręcz przeciwnie. Z tego względu czasami stosuje się nazwy „pozytywistyczne” i „rozumiejące” (Sławecki, 2012, s. 64). Należy również podkreślić, że badania jakościowe nie są tym samym, co badania jakości czegoś, np. serwisów WWW albo usług bibliotecznych.

Termin „metodologia” ma wiele odmiennych desygnatów. Tutaj oznacza sposób poznawania świata akceptowany w danej dyscyplinie naukowej, obejmujący jej podstawy metateoretyczne (paradygmaty, wartości, założenia jawne i ukryte), metody badań, techniki gromadzenia i analizy danych empirycznych, standardy tworzenia interpretacji, kategoryzacji, uogólnień, modeli i teorii, formy prezentacji wyników dociekań, a także reguły uzasadniania oraz zapewniania intersubiektywnej sprawdzalności, trafności i rzetelności badań.

Wyrażenia „informatologia”, „nauka o informacji” oraz skrót INIB używane są w tym opracowaniu zamiennie, podobnie – „badania jakościowe”, „metodologia jakościowa” i „jakościowe podejście badawcze”.

BADANIA JAKOŚCIOWE – CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

Metodologia jakościowa nie jest jednorodna, ma różne warianty, opiera się na wielu, często odmiennych założeniach aksjologicznych i epistemologicznych (Rapley, 2010, pp. 11-12). Dla niektórych ma charakter „totalny”, wiąże się nie tylko z pewną całościową wizją rzeczywistości, lecz także pociąga za sobą określoną postawę polityczną i społeczną (zob. np. Denzin & Lincoln, red., 2009). Dla innych stanowi wyłącznie jedną z możliwych strategii poznawczych, przydatną do badania pewnych zagadnień, zwłaszcza ludzi i ich zachowań, nieskuteczną natomiast w innych kontekstach. W tym przypadku dopuszcza się współwystępowanie w jednym projekcie badawczym metod ilościowych i jakościowych (metodologia mieszana, triangulacja) (Cisek, 2010b; Shenton & Dixon, 2004, pp. 2-3).

Norman Denzin i Yvonna Lincoln, będący uznanymi autorytetami w omawianym obszarze, proponują następującą, wstępną definicję: „(...) badanie jakościowe jest usytuowaną aktywnością, która umieszcza obserwatora w świecie. (...) to interpretatywne, naturalistyczne podejście

do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie” (Denzin & Lincoln red., 2009, s. 23). W innej artykule czytamy: „badania jakościowe dążą do jak najwierniejszego opisu niezmaconego przez badacza lub badaczkę wycinka rzeczywistości społecznej. Dążą one do zrozumienia, oświecenia i ewentualnie ekstrapolacji wyników na podobne sytuacje. Badania tego typu pozwalają na budowanie wiedzy całościowej, to jest ujmującej zjawiska w ich naturalnym kontekście. Wiedza (...) jest próbą reprezentacji tego, w jaki sposób aktorzy społeczni rozumieją rzeczywistość, jakie są motywy i sposoby ich działań” (Sławecki, 2012, s. 74).

W oparciu o informatologiczną i metodologiczną literaturę przedmiotu można ustalić pewne cechy i założenia, wspólne dla większości badań jakościowych. Są one następujące:

1. Przedmiotem zainteresowania jest świat szeroko rozumianej kultury, społeczny, czyli ludzie (jednostki i grupy), ich specyfika, wytwory, relacje i zachowania. Podejście jakościowe, w sensie tutaj przyjętym, nie występuje w naukach o naturze.

2. Zakłada się, iż obiekty i procesy społeczne różnią się istotnie od fizycznych, mają inny status epistemologiczny. Są mianowicie takie, jak postrzegają je ich uczestnicy (interpretywizm). W konsekwencji w dociekaniach należy uwzględnić tzw. współczynnik humanistyczny (lub empatię, rozumienie), polegający na rozpatrywaniu „zjawisk społecznych jako aktualnego lub potencjalnego przedmiotu czyichś czynności, domagający się (...) patrzenia na rzeczywistość oczami jej uczestników, nie obserwatora” (Współczynnik..., 2010-2013).

3. Badacz i rzeczywistość badana są nierozzerwalnie powiązani. Uczony nie jest „obiektywnym”, zewnętrznym obserwatorem, przeciwnie – dzieli z badanymi ludźmi język, kontekst kulturowy, przeżycia etc. i tylko dzięki temu może ich zrozumieć. Badacz zgadza się tym samym na istnienie elementu subiektywnego, jednocześnie starając się go kontrolować, m.in. poprzez jawną autoanalizę własnych uwarunkowań różnego typu.

4. Należy skupić się na jednym lub kilku przypadkach (organizacjach, osobach, sytuacjach etc.), zawsze postrzegając je w konkretnym, lokalnym kontekście. Wybór obiektów do badania następuje w sposób celowy, a nie losowy (ang. *purposive sampling*), dobiera się je pod kątem problemu badawczego i – ewentualnie – wyłaniającej się teorii (ang. *theoretical sampling*). Nie występuje próba reprezentatywna w klasycznej postaci.

5. Cel dociekań stanowi zrozumienie ludzi, działających w swych „naturalnych” środowiskach nauki, pracy, życia codziennego itd. Zadaniem może być również eksploracja słabo zbadanych fragmentów rzeczywistości, dogłębne, wieloaspektowe poznanie pojedynczego przypadku, a także – uchwycenie pewnych prawidłowości, kategoryzacja, opracowanie typologii albo modelu. W niektórych sytuacjach istnieją podstawy do uogólnienia lub ekstrapolacji wyników badań oraz sformułowania teorii średniego zasięgu (nie – uniwersalnej), zazwyczaj jednak do generalizacji należy podchodzić ostrożnie.

6. Metodologia jakościowa ma charakter empiryczny, z dominującą strategią indukcyjną (a nie – hipotetyczno-dedukcyjną). Nie oznacza to jednak akceptacji naiwnego, uproszczonego indukcjonizmu, głoszącego

go, że do badań można przystąpić bez jakichkolwiek prekonceptualizacji, a całą wiedzę wywieść z „czystych” danych empirycznych (Silverman, 2010, s. 114-116). Z powodu nieuchronnego uteoretyzowania obserwacji nie jest to możliwe. Co więcej, „projektując badanie, przyjmuje się założenia i metody związane z określoną perspektywą teoretyczną. Umożliwiają one pojęciowe opanowanie świata i postawienie problemu” (Stasik & Gendźwiłł, 2012, s. 4). Z drugiej jednak strony, nie wolno narzucać badanym podmiotom własnej, w tym – naukowej, wizji rzeczywistości, lecz raczej „uczyć się” od nich. Dodatkowo, z reguły nie określa się *a priori*, które czynniki i właściwości są ważne i powinny zostać wzięte pod uwagę (jak ma to miejsce w podejściu pozytywistycznym, gdzie zmienne niezależne i zależne są z góry zdeterminowane, kwestionariusze wywiadu opierają się na idei, iż wiadomo o co zapytać, z a n i m zetkniemy się z badanymi ludźmi itp.). Co jest istotne w pewnym obszarze społecznym – to winno się dopiero okazać w efekcie dociekań. Jednym z zadań metodologii jakościowej jest odkrycie nieprzewidzianego wcześniej *novum*, szczególnie – w przedsięwzięciach o charakterze eksploracyjnym, rozpoznawczym. W projektach typu potwierdzającego stopień uprzedniej instrumentacji może być znacznie wyższy (Silverman, 2010, s. 150). Najczęściej także nie formułuje się hipotez na początku dociekań (w ramach niektórych strategii – jak etnografia albo klasyczna teoria ugruntowana wręcz nie wolno, stanowiłoby to poważny błąd metodologiczny). Hipotezy mogą, ale nie muszą, pojawić się *a posteriori* w wyniku badania.

7. Postępowanie poznawcze ma charakter iteracyjny, a poszczególne jego elementy (identyfikowanie problemu i przydatnych metod, gromadzenie i analiza danych empirycznych, wyciąganie wniosków – tworzenie uogólnień, pisanie sprawozdania) przeplatają się wzajemnie i *de facto* współistnieją od początku badań. Zagadnienia niejednokrotnie formułowane są roboczo, „na próbę”, następnie zaś ulegają modyfikacji i doprecyzowaniu w toku dociekań, pod wpływem zbieranego i na bieżąco analizowanego materiału empirycznego. Efekty analizy cząstkowej, w tym – zauważone już kategorie, nowe, nieoczekiwane aspekty, prawidłowości, uwarunkowania wpływają na dobór gromadzonych w dalszym postępowaniu danych, a te z kolei kształtują powstające uogólnienia. Taki cykl może powtarzać się wielokrotnie, aż do osiągnięcia tzw. nasycenia teoretycznego (ang. *saturation*). W ten sposób, na zasadzie sprzężenia zwrotnego, odkrywamy również, co stanowi faktyczny problem badawczy oraz dookreślamy przedmiot i zakres dociekań.

8. Źródła danych empirycznych w badaniach jakościowych stanowią:

- dyskusja grupowa, zogniskowany wywiad grupowy (fokus),
- obserwacja w wielu wariantach (autoobserwacja, etnograficzna, naturalistyczna, *shadowing*, uczestnicząca i nieuczestnicząca),
- teksty, dokumenty (piśmiennicze, multimedialne, wizualne), już istniejące lub powstałe na prośbę badacza, oficjalne i nieoficjalne (blogi, dzienniki, listy, ogłoszenia, pamiętniki, regulaminy, serwisy WWW, wideo-pamiętniki, wpisy na forach i portalach społecznościowych, zarządzenia itp.),
- wywiad indywidualny (jakościowy, pogłębiony, narracyjny, *Sense-Making* i in.).

W efekcie otrzymujemy bogaty, początkowo nieustrukturyzowany, wielowymiarowy materiał empiryczny, o charakterze werbalnym (no-

tatki terenowe, opowieści, transkrypcje nagrań, zapisy wywiadów), graficznym (rysunki, zdjęcia) albo multimedialnym (filmy, zawartość serwisów WWW).

9. Niezbędnym elementem procesu badawczego jest analiza empirycznych danych jakościowych (ang. QDA = *qualitative data analysis*), której nie wolno prowadzić w sposób intuicyjny, zdroworozsądkowy, ponieważ tryb jej wykonania decyduje nie tylko o rzetelności i treści wyników badania, ale również o ich naukowości. Obowiązują tu pewne reguły, które należy wyeksplikować (Shenton, 2004b). Istnieją różne techniki QDA, m.in. analiza dokumentów, ciągła analiza porównawcza (metoda permanentnego porównywania, ang. *constant comparative analysis*), (semantyczna) analiza treści (ang. *content analysis*), tworzenie map pojęciowych (ang. *concept mapping*) (Rapley, 2010). Forma i rezultaty analizy danych jakościowych uwarunkowane są również przez przyjęty paradygmat oraz perspektywę teoretyczną (albo wręcz – filozoficzną). Badacz ma tu do dyspozycji wiele podejść, w tym – analizę dyskursu, hermeneutykę, ujęcie etnograficzne, feministyczne, fenomenologiczne, funkcjonalistyczne, konstruktywistyczne, teorię ugruntowaną i inne (Pickard, 2007; Sławecki, 2012). Współcześnie analiza danych jakościowych jest coraz częściej wspomagana przez specjalistyczne oprogramowanie komputerowe, np. ATLAS.ti, Ethnograph, MAXQDA, NVivo.

10. Wyniki badań, w większości idiograficzne albo typologiczne, przedstawia się w formie narracji, tekstu obficie cytującego materiał empiryczny (dokumenty, notatki, pamiętniki, rysunki, transkrypcje nagrań audio i wideo, zdjęcia). Rozważania teoretyczne i wnioski podparte są adekwatnymi, konkretnymi przykładami; uwarunkowania, przebieg i założenia dociekań referuje się szczegółowo. Relacja z badań często przybiera postać tzw. gęstego opisu (ang. *thick description*) (Konecki & Chomczyński red., 2012, s. 201-206), który – m.in. poprzez szczegółową charakterystykę kontekstu – umożliwia ewentualną ekstrapolację rezultatów badań (Shenton & Hay-Gibson, 2009, p. 23). Można również opracować mapę pojęć, model, schemat blokowy itp. Nie zaleca się obliczania korelacji, tworzenia zaawansowanych statystyk i wykresów (Pickard 2007, p. 249).

11. Intersubiektywną sprawdzalność, czyli warunek *sine qua non* naukowości osiąga się poprzez pozostawienie tzw. ścieżki sprawdzenia (kontrolnej) (ang. *audit trail*), czyli rygorystyczne i wyczerpujące opisanie własnego postępowania badawczego. Jest to istotne, ponieważ procedur jakościowych z reguły nie da się powtórzyć, więc klasyczny sposób oceny trafności i rzetelności badań nie jest wykonalny. Czytelnik może jednak prześledzić sam tok rozumowania i – ewentualnie – sięgnąć do oryginalnego materiału empirycznego. Zatem nie tylko kontekst i założenia badań winny zostać szczegółowo scharakteryzowane, wyeksplikować również należy, w jaki sposób doszliśmy do takich a nie innych uogólnień i wniosków, na podstawie jakich danych empirycznych, jak gromadzonych i analizowanych, także – jak interakcje między badaczem a badanymi mogły wpłynąć na materiał empiryczny i jego analizę (Shenton, 2004a; Shenton, 2004b).

12. Do metod badawczych, wykorzystywanych w postępowaniu jakościowym należą m.in.: analiza i krytyka piśmiennictwa, badanie w działaniu (ang. *action research*), etnografia tradycyjna i wirtualna (netnografia), metoda biograficzna (dokumentów osobistych), delficka,

historyczna, porównawcza, *Sense-Making*, metoda teorii ugruntowanej, studium przypadku (Cisek, 2008; Cisek, 2009a; Cisek 2010a; Denzim & Lincoln red., 2009; Głowacka, 1986; Jemielniak red., 2012; Konecki & Chomczyński red., 2012; Kruszewski, 2008; Pickard, 2007).

Przedstawiona charakterystyka jest autorską próbą uchwycenia i uporządkowania najważniejszych aspektów i pytań, w tym epistemologicznych, metodologicznych i metanaukowych związanych z jakościowym podejściem badawczym.

PODEJŚCIE JAKOŚCIOWE W INFORMATOLOGII W XXI w. – REFLEKSJA METODOLOGICZNA

W polskiej informatologii, jak już wspomniano, metodologia jakościowa rzadko stanowi przedmiot dyskusji. Istnieje zaledwie kilka adekwatnych publikacji i dotyczą one wyłącznie wybranych zagadnień szczegółowych (m.in. Cisek, 2008; Cisek, 2010b; Głowacka 1986; Kruszewski, 2008; Wiorogórska, 2012). Sytuacja taka może nieco dziwić, ponieważ – generalnie rzecz biorąc – podejście jakościowe ma długą tradycję w rodzimych naukach humanistycznych i społecznych. Co więcej, dwudziestowieczni uczeni Bronisław Malinowski i Florian Znaniecki należą do jego prekursorów i współtwórców w skali światowej (Podemski, 2009, s. XXII-XXIII). Obecnie w socjologii i dziedzinach pokrewnych w Polsce metodologia jakościowa przeżywa fazę szybkiego rozwoju, o czym świadczy rosnąca liczba publikacji, w tym czasopism (m.in. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, wydawany w trybie *open access* od 2005 r.), podręczników i słowników (Jemielniak red., 2012; Konecki & Chomczyński red., 2012), a także specjalistyczne konferencje (np. Transdyscyplinarne Sympozjum Badań Jakościowych, <http://www.tsbj-lodz.pl/>).

W informatologii i bibliotekoznawstwie za granicą badania empiryczne, wykorzystujące metody jakościowe, prowadzone są już od kilkudziesięciu lat, przede wszystkim w kontekście użytkowników bibliotek i informacji, w tym – zachowań informacyjnych (ang. *information-seeking behavior*), czynników i uwarunkowań nań wpływających, potrzeb i motywacji, edukacji i kompetencji informacyjnych (ang. *Information Literacy*). Podejście jakościowe pojawia się także w związku z badaniem profesjonalistów informacji, np. ich relacji z przedstawicielami innych dyscyplin albo postrzegania własnej roli zawodowej. Systemy i usługi informacyjne, ocena serwisów WWW, archiwa cyfrowe również bywają analizowane na sposób jakościowy, m.in. problematyce tej poświęcony jest profesjonalny wortal *Qualitative Research in Information Systems* (<http://www.qual.auckland.ac.nz>) (Myers, 2013). Szersze zastosowanie metodologii jakościowej wiąże się ze zmianą paradygmatyczną, zapoczątkowaną w latach 70. i 80. XX w., m.in. przez Brendę Dervin, Carol Kuhlthau i Toma Wilsona, a polegającą – w pewnym uproszczeniu – na zmianie perspektywy z „systemocentrycznej” na „użytkownikocentryczną” (Cibangu, 2013; Cisek, 2009b; Wilson, 2000).

Jednakże czy przedsięwzięciem empirycznym towarzyszy refleksja metodologiczno-teoretyczna? W jakich kierunkach się rozwija? Czego dotyczy? Jakie aspekty podejścia jakościowego są *explicitie* dyskutowane przez informatologów w XXI wieku? Zadaniem dociekań tutaj przedstawionych było wstępne „rozpoznanie terenu” w tym zakresie.

W celu znalezienia odpowiedzi na wymienione pytania przeszukano bazę LISTA (Library, Information Science and Technology Abstracts), udostępnianą przez firmę EBSCO, indeksującą artykuły z ponad 600 czasopism naukowych i fachowych, a także książki i materiały konferencyjne z zakresu informatologii, bibliotekoznawstwa i dziedzin pokrewnych. Kwerenda przeprowadzona w dniu 24 maja 2013 r., za pomocą hasła z tezauryś DE „QUALITATIVE RESEARCH” przyniosła 620 rezultatów z lat 1973-2013, z czego zdecydowana większość, bo 614 pochodzi z XXI w. Skądinąd jednak wiadomo, że przed rokiem 2001 powstało wiele znaczących opracowań „jakościowych”, m.in. często cytowane *Qualitative Methods in Information Retrieval Research* (Fidel, 1993), wnioski zatem należy wyciągać ostrożnie, ponieważ starsze publikacje nie zawsze są uwzględnione w bazie LISTA. Na marginesie warto także zauważyć, iż analogiczne wyszukiwanie przeprowadzone zaledwie nieco ponad dwa lata wcześniej (17 marca 2011 r.) przyniosło jedynie 379 wyników, co pokazuje znaczący wzrost piśmiennictwa z kręgu badań jakościowych.

Odnalezione rekordy (614) zostały przejrane, selekcji publikacji dokonano na podstawie abstraktów, tytułów i deskryptorów, oraz – w przypadkach budzących wątpliwości – także pełnych tekstów. Zadaniem było odnalezienie opracowań teoretyczno-metodologicznych dotyczących w całości (lub przynajmniej w przeważającej części) różnych aspektów podejścia jakościowego w informatologii i bibliotekoznawstwie. Następnie – i uzupełniająco – wykorzystana została jeszcze tzw. technika kuli śnieżnej, w oparciu o bibliografie załącznikowe w wyszukanych artykułach. Należy podkreślić, iż generalnie nie chodziło o precyzyjne zliczenie wszystkich istniejących tekstów dotyczących metodologii jakościowej, ale o identyfikację wszelkich poruszanych zagadnień.

Pełne teksty wyselekcjonowanych opracowań teoretyczno-metodologicznych (w liczbie ok. 60) zostały przeanalizowane, jak już wspomniano, pod kątem rozważanej problematyki z obszaru jakościowego podejścia badawczego. W efekcie powstał wykaz aspektów i wymiarów metodologii jakościowej dyskutowanych *explicite* przez współczesnych informatologów (i bibliotekoznawców).

Lista obejmuje zatem następujące zagadnienia o charakterze ogólnym (do każdego podany jest jeden reprezentatywny przykład adekwatnej publikacji):

1. Analiza danych jakościowych (QDA) w informatologii i bibliotekoznawstwie – charakterystyka ogólna, metodyka postępowania „krok po kroku” wraz z przykładami z zakresu INIB, perspektywy analityczne (Shenton, 2004b).

2. Analiza niewywołanego jakościowego materiału empirycznego, już istniejącego w Internecie, z wykorzystaniem metodologii systemów informacyjnych (Romano et al., 2003).

3. Badania jakościowe – dylematy i kontrowersje, w tym m.in.: czy można łączyć metody ilościowe z jakościowymi; kiedy zapoznać się z literaturą przedmiotu, by poznać stan badań a jednocześnie zachować „otwarty umysł” i priorytet własnych danych empirycznych; jakimi kryteriami kierować się przy celowym (teoretycznym) doborze przypadków do badania, zwłaszcza rozpoznawczego, gdy teoria jeszcze nie istnieje, a problem badawczy jest sformułowany jedynie wstępnie; co zrobić z da-

nymi, które „nie pasują” do już wyodrębnionych szerszych kategorii; jak pogodzić wymagania dotyczące dokładnego opisu kontekstu oraz pozostawienia szczegółowej „ścieżki sprawdzenia” z ochroną anonimowości i prywatności informatorów; czy zawsze etyczne jest powtórne wykorzystanie, na potrzeby innych badań, posiadanego już materiału empirycznego (Shenton & Dixon, 2004; Shenton & Hay-Gibson, 2009).

4. Badania jakościowe w nauce o informacji – elementy historii, piśmiennictwo, postulaty związane z tworzeniem teorii w oparciu o metody jakościowe (Cibangu, 2013).

5. Eksploracyjny charakter i tolerancja niepewności w badaniach jakościowych (Mansourian, 2008).

6. Ewaluacja badań jakościowych w kontekście ich zastosowań i praktyki opartej na dowodach (ang. *evidence-based library and information practice*) (Suarez, 2010).

7. Istniejące archiwa danych jakościowych oraz etyczne, metodologiczne i organizacyjne problemy archiwizowania „surowego” materiału empirycznego, m.in. do powtórnego wykorzystania w kolejnych projektach badawczych (ang. *secondary research*) – stan obecny i perspektywy rozwoju w krajach europejskich, również w Polsce (15 artykułów zamieszczonych w numerze specjalnym *IASSIST Quarterly*, 2010-2011).

8. Metodologia mieszana (ang. *mixed methods research*), łączenie strategii ilościowych i jakościowych (Fidel, 2008).

9. Rola i metodologiczne funkcje tego, co niespodziewane (ang. *surprise*) w badaniach jakościowych (Ramiller & Wagner, 2009).

Rozumienie (ang. *understanding*) w dociekaniach jakościowych (Bawden, 2012).

10. Rzetelność, trafność i wiarygodność badań jakościowych – strategie i techniki zapewniania jakości dociekań (Shenton, 2004a).

11. Sposoby i taktyki uzyskiwania zgody zainteresowanych na badania, dostępu do grup i organizacji (Shenton & Hayter, 2004).

12. Wyszukiwanie publikacji dotyczących badań jakościowych w bazach danych – trudności (Evans, 2002).

Inny obszar zainteresowań stanowią poszczególne jakościowe metody, strategie i techniki badawcze – rzecz jasna w odniesieniu do problematyki INIB, takie jak (w kolejności alfabetycznej):

1. Analiza treści (zawartości) (ang. *content analysis*) (White & Marsh, 2006).

2. Generowanie bogatych, wieloaspektowych danych w wywiadach jakościowych – techniki (Schultze & Avital, 2011).

3. Etnografia i podejście konstruktywistyczne (Wiliamson, 2006).

4. Fenomenografia w badaniach użytkowników informacji, jej założenia, charakterystyka i zastosowania (Yates et al., 2012).

5. Technika incydentów krytycznych (ang. *critical incident approach*) (Hughes, 2012).

6. Teoria ugruntowana (Selden, 2005).

7. Wywiad jakościowy w badaniach systemów informacyjnych – charakterystyka, typologia, wskazówki dotyczące sposobu prowadzenia (Myers & Newman, 2007).

8. Wywiad narracyjny i epizodyczny (ang. *narrative and episodic interviewing*) w badaniach zachowań informacyjnych w życiu codziennym (Bates, 2004).

9. Wywiad pogłębiony z użyciem poczty elektronicznej (Meho, 2006).

10. Zogniskowany wywiad grupowy (fokus) w bibliotekoznawstwie (Wilson, 2012).

Nie wszystkie z odnalezionych publikacji mają charakter naukowy. Na przykład krótkie teksty zamieszczone w czasopiśmie *Evidence Based Library and Information Practice* (m.in. Wilson, 2012) stanowią raczej poradniki dla bibliotekarzy-praktyków, chcących podjąć badania jakościowe.

Godne odnotowania jest również, iż przedstawiciele INIB wykazują się znajomością najnowszej literatury przedmiotu dotyczącej metodologii jakościowej, a jej „guru” (m.in. Norman Denzin i Yvonna Lincoln, Matthew B. Miles i Michael Huberman, David Silverman) są często przywoływani w bibliografiach załącznikowych.

UWAGI KOŃCOWE I WNIOSKI

Po pierwsze, we współczesnej nauce o informacji metodologia jakościowa jest nie tylko stosowana bezpośrednio w praktyce badawczej, w rzeczywistych projektach empirycznych, ale również stanowi przedmiot wielokierunkowej refleksji teoretycznej. Informatolodzy i bibliotekoznawcy, podobnie jak reprezentanci innych dziedzin humanistycznych i społecznych, uświadamiają sobie i eksplikują towarzyszące podejściu jakościowemu dylematy, problemy i uwarunkowania, w tym epistemologiczne, etyczne, a także te o charakterze organizacyjno-technicznym. Do najważniejszych współczesnych autorów zagranicznych w omawianym obszarze należą m.in. Sylvain K. Cibangu, Raya Fidel oraz Andrew K. Shenton.

Po drugie, przedstawione tutaj badania własne miały charakter eksploracyjny, wycinkowy, bardziej uniwersalne tezy należałoby podeprzeć wyszukiwaniami w innych jeszcze kolekcjach i narzędziach informacyjnych, jak np. archiwum dziedzinowe E-LIS, BABIN 2.0, dział Information Science and Library Science bazy *Social Sciences Citation Index* (SSCI), wyszukiwarki naukowe Google Scholar i Scirus. Baza LISTA, aczkolwiek obszerna i ciesząca się uznaniem nie jest „idealnym” źródłem informacji (takowe nie istnieją), zdarzają się w niej także dyskusyjne sposoby indeksowania.

Po trzecie, obiektem zainteresowania były publikacje, w których jawnie dyskutuje się różne aspekty metodologii jakościowej. Rozważania poświęcone, powiedzmy, filozoficznym podstawom nauki o informacji, z których część bezsprzecznie tworzy pojęciową bazę dla dociekań jakościowych nie zostały uwzględnione (np. Budd, 2005). Ten obszar mógłby stać się przedmiotem kolejnych badań w przyszłości.

Warto jeszcze dodać, chociaż nie było to głównym przedmiotem rozważań w niniejszym artykule, iż szybko rośnie liczba informatologicznych badań empirycznych prowadzonych metodami jakościowymi. Prawdopodobnie dlatego, że wyniki dociekań jakościowych łatwiej – niż rezultaty badań ilościowych – zastosować w praktyce, w działalnościami informacyjnej, ponieważ, *primo*, z reguły dotyczą konkretnej, określonej grupy ludzi (pracownicy, użytkownicy informacji) lub organizacji, systemu, usługi, *secundo* – niektóre z metod, np. badanie w działaniu z definicji zawierają element wdrożeniowy.

BIBLIOGRAFIA

- Bates, Jessica A. (2004). Use of narrative interviewing in everyday information behavior research. *Library and Information Science Research*, vol. 26, pp. 15-28.
- Bawden, David (2012). On the gaining of understanding: syntheses, themes and information analysis. *Library and Information Research*, vol. 36, no. 112, pp. 147-162.
- Budd, John M. (2005). Phenomenology and information studies. *Journal of Documentation*, vol. 61, no. 1, pp. 44-59.
- Cibangu, Sylvain K. (2013). A memo of qualitative research for information science: toward theory construction. *Journal of Documentation*, vol. 69, no. 2, pp. 194-213.
- Cisek, Sabina (2008). Badanie zachowań informacyjnych użytkowników bibliotek: metodologia Sense-Making. W: Kocójowa, Maria red. *Biblioteka: klucz do sukcesu użytkowników* [online]. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ [dostęp: 10.05.2013]. Dostępny w World Wide Web: <<http://hdl.handle.net/10760/13708>>.
- Cisek, Sabina (2009a). Metoda delficka w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa w XXI wieku. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, nr 1 (93), s. 25-32.
- Cisek, Sabina (2009b). Metodologia badań użytkowników informacji w XXI wieku w świetle anglojęzycznej literatury przedmiotu. *PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej*, nr 4, s. 3-11.
- Cisek, Sabina (2010a). Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku. *Przegląd Biblioteczny*, R. 78, nr 3, s. 273-284.
- Cisek, Sabina (2010b). Metodologia mieszana w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa. W: Kocójowa, Maria red. *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w 21. wieku* [online]. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ [dostęp: 10.05.2013]. Dostępny w World Wide Web: <<http://hdl.handle.net/10760/15393>>.
- Denzin, Norman K.; Lincoln, Yvonna S. red. (2009). *Metody badań jakościowych*. T. 1 i 2. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Evans, David (2002). Database searches for qualitative research. *Journal of Medical Library Association*, vol. 90, no. 3, pp. 290-293.
- Fidel, Raya (1993). Qualitative Methods in Information Retrieval Research. *Library and Information Science Research*, vol. 15, pp. 219-247.
- Fidel, Raya (2008). Are we there yet? Mixed methods research in library and information science. *Library and Information Science Research*, vol. 30, pp. 265-272.
- Głowacka, Ewa (1986). Metoda „case study” w badaniach i dydaktyce bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. *Przegląd Biblioteczny*, R. 54, nr 1, s. 25-32.
- Hughes, Hilary (2012). An expanded critical incident approach for exploring information use and learning. *Library and Information Research*, vol. 36, no. 112, pp. 72-95.
- IASSIST Quarterly. Special Issue Qualitative and Qualitative Longitudinal Resources in Europe* (2010-2011), vol. 34, no. 3-4, vol. 35, no. 1-2 (15 artykułów).
- Jemieliński, Dariusz red. (2012). *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*. T. 1 i 2. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Konecki, Krzysztof T.; Chomczyński, Piotr red. (2012). *Słownik socjologii jakościowej*. Warszawa: Difin.
- Kruszewski, Tomasz (2008). Etnografia i jej wybrane zastosowania w badaniach bibliologicznych. *Przegląd Biblioteczny*, R. 76, z. 3, s. 405-417.
- Mansourian, Yazdan (2008). Exploratory nature of, and uncertainty tolerance in, qualitative research. *New Library World*, vol. 109, no. 5/6, pp. 273-286.
- Meho, Lokman I. (2006). E-Mail Interviewing in Qualitative Research: A Methodological Discussion. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 57, no. 10, pp. 1284-1295.
- Myers, Michael D. (2013). Qualitative Research in Information Systems [online]; [dostęp: 21.06.2013]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.qual.auckland.ac.nz/>>.
- Myers, Michael D.; Newman, Michael (2007). The qualitative interview in IS research: Examining the craft. *Information and Organization*, vol. 17, pp. 2-26.
- Pickard, Alison Jane (2007). *Research Methods in Information*. London: Facet Publishing.
- Podemski, Krzysztof (2009). Przedmowa do polskiego wydania. W: Denzin, Norman K., Lincoln, Yvonna S. (red.). *Metody badań jakościowych*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, T.1, s. XXI-XXXVIII.
- Ramiller, Neil C.; Wagner, Erica L. (2009). The element of surprise: appreciating the unexpected in (and through) actor networks. *Information Technology and People*, vol. 22, no. 1, pp. 36-50.

- Rapley, Tim (2010). *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*. Wydaw. Naukowe PWN.
- Romano, Nicholas C. Jr.; Donovan, Christina; Chen, Hsinchun; Nunamaker, Jay F. Jr. (2003). A Methodology for Analyzing Web-Based Qualitative Data. *Journal of Management Information Systems*, vol. 19, iss. 4, pp. 213-246.
- Schultze, Ulrike; Avital, Michel (2011). Designing interviews to generate rich data for information systems research. *Information and Organization*, vol. 21, pp. 1-16.
- Selden, Lars (2005). On Grounded Theory – with some malice. *Journal of Documentation*, vol. 61, no. 1, pp. 114–129.
- Shenton, Andrew K. (2004a). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, vol. 22, pp. 63-75.
- Shenton, Andrew K. (2004b). The analysis of qualitative data in LIS research projects: A possible approach. *Education for Information*, vol. 22, pp. 143-162.
- Shenton, Andrew K.; Dixon, Pat (2004). Debates and paradoxes surrounding the use of qualitative methods. *Education for Information*, vol. 22, pp. 1-12.
- Shenton, Andrew K.; Hay-Gibson, Naomi V. (2009). Dilemmas and further debates in qualitative method. *Education for Information*, vol. 27, pp. 21-37.
- Shenton, Andrew K.; Hayter, Susan (2004). Strategies for gaining access to organizations and informants in qualitative studies. *Education for Information*, vol. 22, pp. 223-231.
- Silverman, David (2010). *Prowadzenie badań jakościowych*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Ślawecki, Bartosz (2012). Znaczenie paradygmatów w badaniach jakościowych. W: Jemielniak, Dariusz red. *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN. T. 1, s. 57-87.
- Stasik, Agata; Gendźwił, Adam (2012). Projektowanie badania jakościowego. W: Jemielniak, Dariusz red. *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, T. 1, s. 1-22.
- Suarez, Doug (2010). Evaluating Qualitative Research Studies for Evidence Based Library and Information Practice. *Evidence Based Library and Information Practice*, vol. 5, no. 2, pp. 75-85.
- White, Marilyn Domas; Marsh, Emily E. (2006). Content Analysis: A Flexible Methodology. *Library Trends*, vol. 55, no. 1, pp. 22-45.
- Williamson, Kirsty (2006). Research in Constructivist Frameworks Using Ethnographic Techniques. *Library Trends*, vol. 55, no. 1, pp. 83-101.
- Wilson, Thomas D. (2000). Human Information Behavior. *Informing Science*, vol. 3, no. 2, pp. 49-55.
- Wilson, Virginia (2012). Research Methods: Focus Group. *Evidence Based Library and Information Practice*, vol. 7, no. 1, pp. 129-131.
- Wiorogórska, Zuzanna (2012). Teoria ugruntowana i jej wybrane zastosowania w badaniach z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. *Przegląd Biblioteczny*, R. 80, nr 1, s. 47-57.
- Współczynnik humanistyczny (2010-2013). W: *Encyklopedia PWN* [online]. Wydaw. Naukowe PWN [dostęp: 26.05.2013]. Dostępny w World Wide Web: < <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3998441> >.
- Yates, Christine; Partridge, Helen; Bruce, Christine (2012). Exploring information experience through phenomenography. *Library and Information Research*, vol. 36, no. 112, pp. 96-119.

SABINA CISEK

Institute of Information and Library Studies

Jagiellonian University

e-mail: sabina.cisek@uj.edu.pl

QUALITATIVE METHODOLOGY IN CONTEMPORARY INFORMATION SCIENCE. SELECTED ASPECTS

KEYWORDS: Qualitative research. Information science. Qualitative methodology. 21st century.

ABSTRACT: **Objective** – The author focuses on selected aspects of qualitative approach to research in information science (and - partly - in library studies), in particular on extended description of its most important features and trends in theoretical-methodological debate conducted *explicite* in foreign journals in English. **Research method** – The analysis and commentary of the literature in the field. The analyzed publications were selected from subject database LISTA (*Library, Information Science and Technology Abstracts*). **Results and conclusions** – Contemporary methodological explorations in qualitative research in information science follow various directions and the awareness of issues and conditions, including the epistemological and ethical ones, is considerably raised. Last two years witnessed the sudden increase in the number of qualitative empirical research projects.

Artykuł wpłynął do Redakcji 22 czerwca 2013 r.